

РЕЦЕНЗИЯ

На дисертационния труд на Пламена Стоянова на тема:

ПОЛИТИКАТА НА ДЪРЖАВАТА КЪМ ЦИГАНСКОТО НАСЕЛЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ (1944 - 1989)

за присъждане на научната и образователна степен “доктор”

Вече години наред т.нар. “ромски проблем” продължава да бъде една от най-актуалните теми в общественото пространство, и то не само в България, а и в рамките на обединена Европа. През последните десетина години в България се появиха десетки текстове от научен (и многократно повече от квази-научен) характер, посветени на циганите (или на “ромите”, както стана обичайно да се говори в политически коректен дискурс). Доколко обаче всички тези текстове наистина допринесоха за обогатяване на научното познание за циганите или ще си останат еднокдневки, чието значение се изчерпва с появата на следващото подобно “изследване”, както и дали превръщането на една тема в център на обществения интерес допринася за развитие на научното познание за нея – всичко това са въпроси, на които най-добър отговор ще даде времето. Във всеки случай мога да заявя още в самото начало на тази рецензия, че дисертационният труд, представен от Пламена Стоянова, забележимо се откроява на този общ фон със стремежа си към постигане на обективен научен анализ, неповлиян от временната конюнктура и господстващите в общественото пространство митове и стереотипи.

Темата за държавната политика към циганското население в България през периода 1944 – 1989 г. не е непозната в българската (а и в световната) наука, но досега не е била обект на самостоятелно научно изследване. Ако трябва да се сумаризират накратко резултатите, може да се каже, че налице е една магистърска теза на студент от Германия, посветена на малцинствената политика в България през посочения период, издадена като книга на български език, както и няколко статии в България и в чужбина, посветени на отделни аспекти на тази политика. В много повече случаи обаче темата е била съставна част от редица монографии или отделна статии, посветени на по-общи или пък напротив, на конкретни въпроси, свързани с циганите или с етническите и религиозните общности в България, излезли под перото на автори от България, Западна Европа и САЩ.

Това, което обединява всички тези текстове, е това, че те се базират преди всичко на вторични източници (т.е. на предишни изследвания), или (в най-добрия случай) на няколко

основни държавно-партийни документа, публикувани нееднократно в различни издания, и едва с появата на този дисертационен труд налице може вече да се говори за нов изследователски подход към темата. Иновационният подход на Пламена Стоянова далеч не се изчерпва обаче само с ясното ограничаване и фокусиране на темата за държавната политика към циганите. Тя е подхождала изключително отговорно към изворовата база на своето изследване, използвайки наличните преки и косвени данни, свързани с изследователската задача, съхраняващи се в редица архиви – както национални (Централния държавен архив, Архива на Министерството на вътрешните работи, Дипломатическия архив на Министерството на външните работи), така и регионални (Държавните архиви в Бургас, Видин, Пловдив, Русе, Сливен, София и Ямбол). Разбира се, съществуват и други регионални архиви, където (може би) има още немалко данни, но не е реалистично да се мисли, че в рамките на една дисертация може да се изчерпи изцяло изворовата база по такава многоизмерна тема. Може би единственият пропуск, който бих могъл да посоча тук по отношение на използваните извори, е непривличането на данни от Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, за което обаче има обективни проблеми, които не е лесно да бъдат преодоляни.

По-важното обаче тук е друго – в своя текст Пламена Стоянова не остава в рамките на класическото историческо изследване, не приема историческите извори и особено интерпретацията на събитията и процесите, изразена в тях, еднозначно, като неоспорима истина, а ги подлага на критически анализ, използвайки допълнителни данни, получени чрез методите на устната история и на етнологията. Далеч съм от мисълта да противопоставям съществуващите методи на историческо познание, както и не смятам устната история за нова, по-висока степен на развитието на историята като наука. Устната история също има своите “подводни камъни”, и най-вече нерядко срещаното конструиране на едно въображаемо минало от съвременни позиции. За щастие тези опасности са избегнати до голяма степен от авторката, и в нейния анализ сведенията, получени по пътя на устната история, изпълняват своите основни функции – да верифицират данните (и най-вече обясненията на процесите), съдържащи се в други исторически извори.

В дисертационния труд са използвани, и то много удачно и успешно, резултати, получени от други науки, и най-вече в етнологията, социология и политологията. Не бих искал обаче на това основание да обявявам дисертационния труд за интердисциплинарен. А и въобще не е необходимо, защото представеният текст има достатъчно достойнства и научни постижения, и не е необходимо да бъде украсяван допълнително с модни етикети.

Съдържанието на дисертационният труд е композирано по начин, който позволява да се представят и анализират най-важните измерения на темата за държавната политика по отношение на циганите през разглеждания период. Дисертацията започва с *Увод*, в който е определен хронологическият обхват на изследването, обосновано е неговото вътрешно разделение на отделни периоди и са поставени основните изследователски проблеми, на които дисертацията трябва да се даде отговор. В Увода също така е направен и преглед на научната литература, посветена както на темата, така и в по-общ план, въобще на циганите в България. Този прегледът е достатъчно изчерпателен за периода до 1989 г., за който и обемът на тази литература не е чак толкова голям. По-сложна е ситуацията през последните две десетилетия, когато темата става “актуална” и се появяват множество публикации на различни езици, но въпреки това авторката успява да изчисти своя библиографски преглед от изданията, отразяващи определена временна конюнктура, и да представи по-важните научни резултати. Бих ѝ препоръчал само за в бъдеще да проявява по-голяма критичност, особено при някои политологически изследвания на автори от чужбина за разглеждания исторически период и държавата политика към циганите.

Въведението на дисертацията разглежда накратко историческото присъствие на циганите в българските земи, като е обърнато специално внимание на първите стъпки по пътя на обществената им еманципация в условията на Османската империя и на независимата българска държава до 1944 г. Макар и малко необичайно като структурно решение, тази част е напълно оправдана и логична – преди да се изследва държавната политика към циганите, трябва да се представи както самата тази хетерогенна етническа общност, така и нейното място в обществената структура през вековете.

Същинското изследване в дисертационния труд е разделено на три глави. Първата глава със заглавие “*Циганите в просветно – културната политика на държавата*” представя политиката на държавата, насочена към обхващането в образователната система на циганските деца, съчетано с ограмотяването на възрастните и специалното обучение на циганските жени, т.е. на активната и целенасочена политика за форсирано повишаване на образователното и културно-битово равнище на общността. Отделна част от тази глава е посветена на политиката за развитие на институционализираните и навлизаци в публичното пространство форми на циганската култура (главно в сферата на музикално-танцовото изкуство), като е подчертано сравнително ограничените време и мащаби на тази политика.

Втората глава е озаглавена “*Циганите в етническата политика на държавата*” и разглежда различните аспекти и периоди в развитието на националната политика на

България, както и мястото, което циганите заемат в нея. Тази глава е изключително важна освен всичко друго и с извода, до който недвусмислено водят представените материали – политиките към циганите винаги са второстепенен проблем за българската държава през разглеждания период, и винаги са подчинени на по-общите приоритети в националната политика (и най-вече на политиката към българските турци и българите мюсюлмани). Не случайно подчертавам, че става дума не за една последователна политика, а за различни, понякога даже противоречиви политики, които стават обясними в този контекст.

Третата глава със заглавие *“Промени в начина на живот на циганското население”* е посветена на реалните промени в живота на циганското население през целия изследван период, и по-точно на всички аспекти, които и самите управляващи поставят в центъра на своята политика – постигане на пълна трудова заетост, жилищно и битово устройване, борба с определени обичаи и с престъпността в някои слоеве на циганското население.

Стъпвайки на тази основа, авторката обосновава своята цялостна оценка на политиката на българската държава към циганите през разглеждания период. Заслужава да се подчертае, че основният критерий при оценката на тази политика са не само и не толкова преследваните цели от българската държава чрез тази политика, а най-вече реалните резултатите от нея. При това се имат предвид не конкретните непосредствени резултати от дадени инициативи, а техните много по-широки измерения, разглеждани с препратки към съвременната ситуация с циганското население в България.

Всъщност за мен именно това е и най-важната част от дисертацията. Погледнато в по-общ план, излизайки от рамките на конкретната дисертация, когато става дума за държавната политика към циганите в Източна Европа през изследвания период, оценките ѝ до наши дни в огромната си част остават повече или по-малко идеологизирани в духа на “студената война”. Тази политика, и като цяло, и като конкретни проявления в различните страни от региона, се определя еднозначно като едно от многобройните престъпления на тоталитарните режими. Оказва се, че е много по-трудно от днешна дата да се потърси един по-обективен и многостранен анализ на тази държавна политика в цялото ѝ разнообразие.

Основният проблем тук е да се намери точното разграничение и да се определят отношенията между два взаимосвързани и често пъти преминаващи от един в друг процеса – обществената интеграция и асимилацията. В хода на историческото развитие много народи по света извървяват дългия път от обществената им интеграция до тяхната пълна или частична асимилация (било като естествен процес, било като резултат от определена държавна политика). Следвайки логиката на този модел (който обаче съвсем не е всеобщ и задължителен във всички случаи), пренесен към циганите, всяка една държавна мярка в

Източна Европа, насочена към циганите и тяхната обществена интеграция, може от днешна да бъде заклеймена като стъпка към тяхната асимилация.

За истински обективен анализ на държавната политика към циганите е необходимо да се вземат предвид много обстоятелства, сред които и мястото на циганите в общия контекст на държавната национална политика в съответните страни. Именно от тази гледна точка става ясно защо България се оказва единствената страна в Източна Европа, в която политиката на обществена интеграция на циганите завършва с директни стъпки към пълната им и безусловна асимилация (т. нар. “възродителен процес” през 1984-1985 г.).

Когато става дума за цялостен анализ на държавната политика по отношение на циганите в Източна Европа по време на т.нар. “епоха на социализма”, трябва предварително да се направят и някои други принципни уточнения. На първо място стои въпросът на какво всъщност трябва се акцентира – на държавните политики спрямо циганите съобразно техните цели или върху крайните резултати от тях. В историята има много примери, когато крайните резултати на дадена политика се оказват доста различни и даже противоположни на предварителните намерения при нейното залагане и реализиране. Освен това задължително е да са ясни критериите, по които се извършва този анализ, в случая дали мярката за “успешна политика” е повишаване степента на обществена интеграция на циганите или обратното, неуспехът на държавните политики в тази насока (в случаите, когато тази интеграция се смята за съставна част от асимилационна политика).

Ако се приема, че се анализират крайните резултати на държавните политики към циганите от днешна дата, и най-важният критерий за оценка на тази политика е постигането на по-висока степен на обществената им интеграция едновременно със съхраняването и развитието им като етно-културна общност, то тогава наред е следващият въпрос – да се разбере в каква степен тези крайни резултати от тези политики се оказват постигнати преди всичко благодарение на цялостното обществено развитие и на “общата” политика към тях (т.е. като към всички останали граждани), и в каква степен са резултат от “специалните” политики към тях (т.е. като към отделна, обособена етническа общност).

Връщайки се към дисертацията на Пламена Стоянова, може да се каже, че тя успява да даде отговори на тези основни и най-важни въпроси. Държавните политики, независимо какви са били преследваните от тях цели, постигат в крайна сметка доста нееднозначни резултати за циганите в България. От една страна, като цяло условията на живот и образователно равнище рязко се подобряват в сравнение с предишната историческа епоха, степента на тяхната обществена интеграция значително нараства, създава се значима прослойка от цигани със сравнително добро образование, с нови професии и т.н., т.е.

резултатите като цяло са несравнимо по-добри в сравнение със ситуацията при техните събратя в Западна Европа и на други места по света. От друга страна обаче цената, платена за постигането на тази по-висока степен на обществена интеграция, се оказва, погледнато от днешна дата, доста висока - немалки части от циганите “отпадат по пътя” и тръгват в посока на социалната деградация и маргинализация (процеси, значително разширили се и задълбочили се след “вятъра на промените”).

Всичко казано до тук ми дава достатъчно основание да смятам, че Пламена Стоянова напълно заслужава да получи научната и образователна степен “доктор”.

01.02.2012

Рецензент:

(доц. д-р Веселин Попов)